ҮЙ-БҮЛӨНҮН ГЕОЭКОЛОГИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ РОЛУ

Эшиев Асылбек Кайимович - философия илимдеринин доктору, профессор, Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан, asylbekeshiev@gmail.com,

Чудунова Гулиза Ташболотовна - аспирант, Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан, gchudunova@gmail.com

Аннотация. *Бул макалада балдарды жана өспүрүмдөрдү геоэкологиялык тарбиялоодо үй-бүлөнүн ролу теориялык жана практикалык талдоодон өткөрүлөт. Экологиялык маданият билим берүү мекемелеринде гана эмес, күнүмдүк үй-бүлөлүк жашоодо да жүрүм-турум нормалары, чоңдордун жеке үлгүсү, биргелешкен иш-аракеттер жана жаратылыш ресурстарына болгон мамиле аркылуу калыптанат деген пикир айтылат. Макалада үй-бүлөлүк экологиялык билим берүүнүн педагогикалык жана социалдык-психологиялык механизмдери, анын натыйжалуулугунун шарттары жана типтүү тоскоолдуктар каралат. Үй-бүлөнүн, мектептин жана жергиликтүү коомчулуктун өз ара аракеттенүү модели сунушталат, анда экологиялык билимден туруктуу жүрүм-турум практикасына өтүүгө басым жасалат. Ата-энелер жана мугалимдер үчүн практикалык сунуштар берилет. Автордун ою боюнча экологиялык билим берүү билим жеке жактан маанилүү баалуулуктарга жана туруктуу аракеттерге айланганда натыйжалуу болот. Ал эми бул процессте үй-бүлөнүн уникалдуу потенциалы бар, анткени дал ушул жерде экологиялык нормалар күнүмдүк жашоого сиңет. Ата-эненин үлгүсү, биргелешкен иш-чаралар жана үй-бүлөлүк чөйрөнү уюштуруу мектептин билим берүү таасирин бир топ жогорулата алат.*

Ачкыч сөздөр: *үй-бүлө; экологиялык билим берүү; экологиялык маданият; билим берүү; туруктуу өнүгүү.*

Киришүү. Азыркы экологиялык кырдаал жаш муундардын экологиялык билим берүүсүнүн жана тарбиясынын сапатына болгон талаптарды күчөтөт. Айлана-чөйрөнүн булганышы, биологиялык ар түрдүүлүктүн төмөндөшү, ресурстарды туруксуз керектөө жана тиричилик калдыктарынын көбөйүшү экологиялык маселелерди бир гана экологиялык саясат аркылуу чечүү мүмкүн эместигин көрсөтүп турат. Жаш кезинен баштап экологиялык жактан жоопкерчиликтүү жүрүм-турумду калыптандыруу абдан маанилүү. Бул контекстте үй-бүлө балдар күнүмдүк жүрүм-турумдун нормаларын, баалуулуктарын жана моделдерин үйрөнгөн негизги социалдык чөйрө катары кызмат кылат.

Экологиялык билим берүү салттуу түрдө адамдар менен жаратылыштын ортосундагы мамиле, экологиялык баалуулуктар, айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамиле жана аны коргоого катышууга даярдык жөнүндө билимди өнүктүрүүнүн максаттуу процесси катары каралат. Бирок, билим гана экологиялык жактан жоопкерчиликтүү жүрүм-турумду кепилдей албайт. Бала сууну жана энергияны үнөмдөө зарылдыгын билиши мүмкүн, бирок бул принциптерди күнүмдүк жашоодо колдонбошу мүмкүн. Ошондуктан, экологиялык маданияттын когнитивдик, эмоционалдык-баалуулуктук жана жүрүм-турумдук компоненттеринин ырааттуулугу фундаменталдуу. [1, 17 б.].

Үй-бүлөнүн өзгөчө билим берүү потенциалы бар. Кыска мөөнөттүү билим берүү кийлигишүүлөрүнөн айырмаланып, үй-бүлөлүк чөйрө табигый жашоо кырдаалдарында кайталануучу, экологиялык жактан таза аракеттерди жеңилдетет: калдыктарды сорттоо, сууну үнөмдөө, өсүмдүктөргө кам көрүү, жаныбарларга кам көрүү, азыктарды тандоо жана ачык асман алдындагы эс алууну уюштуруу. Дал ушундай аракеттердин үзгүлтүксүздүгү бирдиктүү эрежени туруктуу адат кылып коёт.

Негизги жыйынтыктар жана талкуу. 1. Үй-бүлө айлана-чөйрөнү социалдаштыруунун негизги чөйрөсү катары.

Теориялык анализдин биринчи жыйынтыгы - үй-бүлөнү айлана-чөйрөнү социалдаштыруунун негизги чөйрөсү катары түзүү. Мектепте экологиялык маселелерди системалуу түрдө изилдей электе эле, балдар чоңдордун сууга, энергияга, тамак-ашка, тиричилик калдыктарына, жаныбарларга жана жаратылыш аймактарына кандай мамиле кылаарын байкашат. Ошондуктан, экологиялык билим берүү окуу программасында тиешелүү темалар пайда боло электе эле башталат. [2, 73 б.].

Үй-бүлөнүн таасиринин негизги өзгөчөлүгү - чоңдордун мисалдарынын жогорку эмоционалдык мааниси. Эгерде ата-эне жаратылышка кам көрүү жөнүндө айтып, бирок ошол эле учурда ысырапкорчулукту көрсөтсө же каникулдан кийин таштандыларды таштап кетсе, оозеки нормалар менен чыныгы жүрүм-турумдун ортосунда айырмачылык пайда болот. Байкалган практика бала үчүн көбүрөөк ишенимдүү болуп чыгат. Ошондуктан, ата-энелердин экологиялык компетенттүүлүгү билим берүүнүн натыйжалуулугунун маанилүү шарты болуп саналат.

2. Үй-бүлөлүк экологиялык билим берүүнүн негизги механизмдери Негизги механизм — жеке үлгү. Экинчи механизм — биргелешкен иш-аракет. Балдар түшүндүрмөлөрдү гана укпастан, чоңдор менен бирге иш-аракет кылганда, экологиялык нормалар тереңирээк сиңет. Биргелешип бак-дарак отургузуу, бөлмө өсүмдүктөрүнө кам көрүү, аймакты тазалоо, таштандыларды сорттоо, ресурстарды үнөмдүү пайдалануу жана жаратылышты байкоо практикалык тажрыйба жаратат.

Үчүнчү механизм — үй-бүлөлүк баарлашуу. Экологиялык иш-чараларды талкуулоо, илимий популярдуу материалдарды көрүү, андан кийин көргөндөрүн талкуулоо балдарга жергиликтүү аракеттерди глобалдык процесстер менен байланыштырууга жардам берет. Экологиялык маселелерди өтө кооптондуруучу презентациялардан алыс болуу маанилүү. Мүмкүн болгон аракеттер жөнүндө талкуулабай туруп, катастрофалык сценарийлерди дайыма баса белгилөө алсыздыкка алып келиши мүмкүн. Педагогикалык жактан натыйжалуураак формула: көйгөй себеп жеке аракет биргелешкен чечим натыйжа. Төртүнчү механизм үй-бүлөлүк чөйрөнү уюштурууга байланыштуу. Эгерде ал жеткиликтүү инфраструктура: өзүнчө идиштер, кайра колдонулуучу буюмдар, керектөөнүн так эрежелери жана үй-бүлөлүк ырым-жырымдары менен колдоого алынса, экологиялык жүрүм-турум туруктуураак болот. Башкача айтканда, жакшы экологиялык адаттар туура гана эмес, ошондой эле ыңгайлуу болушу керек.

Экологиялык билим берүү мектептин талаптары жана үй-бүлөлүк тажрыйбалар шайкеш келгенде эң натыйжалуу болот. Эгерде мектеп өзүнчө таштандыларды чогултууну уюштурса, бирок үйдө балага ушул сыяктуу эрежелерди сактоого тыюу салынса же уруксат берилбесе, билим берүү эффектиси төмөндөйт. Ошондуктан, мугалимдерге окуучулар менен гана эмес, ата-энелер менен да иштөө сунушталат.

Үй-бүлөлүк экологиялык долбоорлор өз ара аракеттенүүнүн натыйжалуу формасы болуп саналат. Мисалы, мектеп үй-бүлөлөрдү сууну же электр энергиясын керектөөнү жума сайын мониторинг жүргүзүүгө, керектөөнү азайтуунун жолдорун аныктоого жана натыйжаларын көрсөтүүгө чакыра алат. Бул формат математикалык көндүмдөрдү, илимий билимдерди, баарлашууну жана жоопкерчиликти өнүктүрүүнү

айкалыштырат. Үй-бүлөлүк экологиялык портфолио түзүү, аяктаган долбоорлорду, байкоолорду, сүрөттөрдү, мини-изилдөөлөрдү жана келечектеги иш-аракеттердин пландарын документтештирүү келечектүү ыкма болуп саналат. Расмий отчеттон айырмаланып, портфолио жүрүм-турумдук динамиканы так түшүнүүгө мүмкүндүк берет жана ички мотивацияны колдойт.

Кыргызстанда үй-бүлөлүк экологиялык билим берүү аймактын өзгөчө табигый жана социалдык шарттары менен байланыштырылышы керек. Калктуу конуштардын жана суу булактарынын тазалыгы, сууну сарамжалдуу пайдалануу, өсүмдүктөрдү коргоо, тоолуу жана эс алуу аймактарында жоопкерчиликтүү жүрүм-турум жана калдыктарды азайтуу сыяктуу темалар өзгөчө педагогикалык мааниге ээ. [5, 19 б.].

Ошол эле учурда, экологиялык билим берүү жерди, сууну, жаныбарларды жана жаратылыш дүйнөсүн сыйлоонун маданий салттарына негизделиши мүмкүн. Салттуу баалуулуктарды заманбап экологиялык билимге каршы койбостон, аларды интеграциялоо маанилүү. Мисалы, сууга этият мамиле кылуу идеясы ресурстардын чектелүүлүгүн түшүнүү жана сууну үнөмдүү пайдалануу практикасы аркылуу заманбап мааниге ээ болот. Ата-энелер жана балдар аймакты жашылдандыруу, бак-даректарга кам көрүү, жергиликтүү суу объектисинин абалын көзөмөлдөө же булганууга каршы маалыматтык кампанияны уюштуруу сыяктуу белгилүү бир тапшырманы аткарган үй-бүлөлүк экологиялык күндөрдү уюштуруу практикалык жактан пайдалуу көрүнөт.

Корутунду. Экологиялык билим берүү билим жеке жактан маанилүү баалуулуктарга жана туруктуу аракеттерге айланганда натыйжалуу болот. Бул процессте үй-бүлөнүн уникалдуу потенциалы бар, анткени дал ушул жерде экологиялык нормалар күнүмдүк жашоого сиңет. Ата-эненин үлгүсү, биргелешкен иш-чаралар жана үй-бүлөлүк чөйрөнү уюштуруу мектептин билим берүү таасирин бир топ жогорулата алат. Келечектеги изилдөө мүмкүнчүлүктөрүнө үй-бүлөлүк экологиялык маданияттын диагностикалык моделин иштеп чыгуу жана сыноо, ошондой эле Кыргызстандагы билим берүү мекемелеринде үй-бүлө менен мектептин экологиялык өз ара аракеттенүү программаларын эксперименталдык сыноо кирет.

Пайдаланган адабияттар:

1. Бочарова Е. В. Экологическое образование и воспитание школьников: теория и практика. — М.: Академия, 2020.

2. Захлебный А. Н., Дзятковская Е. Н. Экологическое образование в интересах устойчивого развития // Педагогика. — 2019. — № 6. — С. 18–27.

3. Эшиев А.К. Духовно-нравственная культура, как требование современной образовательной политики // Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта. – 2025. - № 37 (1). – С. 8-19.

4. Eshiev, A.K. Some innovative technologies and teaching methods with a competence approach in vocational education / A.K. Eshiev, T.V. Arkhipova, D.K. Eshieva // Vocational education in Russia and abroad. – 2011. – № 2(4). – Pp. 75-79.

5. Эшиев, А.К. / О важности креативного подхода в педагогике и психологии высшей школы. А.К. Эшиев, Г.А. Жутанова, Т.В. Архипова // Актуальные проблемы современной науки, техники и образования: тезисы докладов 83-й международной научно-технической конференции. Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. гос. техн. ун-та им. Г.И. Носова - 2025. - Т.3. – С.251-256.